

пропаганду релігійної нетерпимості чи дискримінації відноситься та шкода, яка заподіюється наступними злочинними діяннями, мотивом яких є ненависть до певної групи населення – спричинення шкоди здоров'ю (завдання побоїв, легких, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень), життю (доведення до самогубства, заподіяння смерті, знищення релігійної групи – геноцид), матеріальних збитків (знищення, пошкодження або незаконне утримування релігійних споруд, культових будинків, релігійних святинь, майна, підприємств, установ, організацій, житлових будинків та об'єктів інфраструктури, забруднення або псування земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, знищення тваринного та рослинного світу тощо), повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміна меж території чи державного кордону країни, позбавлення волі, честі та гідності осіб, неправомірного порушення прав (на релігійний обряд, охорону здоров'я, освіту, працю, розвиток національних культурних традицій, свободу пересування, підприємницьку діяльність, участь в управлінні державними справами, судовий захист, створення навчальних закладів, здійснення виборчого права чи права брати участь у референдумі, недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Антологія християнства: хрестоматія з релігієзнавства та культурології / за заг. ред. Г. Лозко. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 376 с.
2. Директиви для педагогів по боротьбі з нетерпимістю і дискримінацією стосовно мусульман: КОМПАС: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді // Council of Europe: офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/religion-and-belief> (дата звернення: 11.10.2019).
3. Коментар до Кримінального кодексу України // Юридичні послуги Online. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/159.php> (дата звернення: 11.10.2019).
4. Religion and belief // Council of Europe: офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/religion-and-belief> (дата звернення: 11.10.2019).
5. Олішевський О. В. Соціально шкідливі наслідки сприйняття інформації, що містить пропаганду культу насильства і жорстокості. *Форум права*. 2016. № 2. С. 135–139. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_2_22.pdf (дата звернення: 11.10.2019).

Одержано 06.11.2019

УДК 343.41

Юрій Володимирович ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>

ФРОНТИРНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ

Фронтір – кордон між світами, культурами, епохами. Давньогрецька філософська традиція позначала фронтіром лінію розмежування між пізнаним греками світом, ойкуменю (ойкосом), та невідомістю, варварськими землями. Давньоримська культура оперувала латинським терміном «*fronteria*» у значенні передньої частини чогонебудь, що відповідає сучасному французькому «*frontiere*».

У більшості англо-українських, англо-російських словників «*frontier*» визначається як кордон. Але для більш точного уявлення про дійсний зміст вказаної категорії, що узвичаївся у культурологічній, соціологічній, лінгвістичній традиції та претендує (має на це всі передумови) на використання у кримінології, доцільно звернути увагу й на її англо-американську конотативність. Остання ж неодмінно пов'язується із «...гострим краєм суверенітету, одномірним розрізненням націй між своїм та чужим... Цей термін асоціюється із часами дикого (Великого) Заходу, образами критих візків, кіньми, зброєю та напруженістю, пов'язаною із зіткненням європейських колонізаторів з індіанською культурою, із необхідністю розширення впливу... кожна цивілізація має свої межі, що виникли у боротьбі...» [1]. Таким чином, переклад на українську англійського «*frontier*» чи більш раннього його латинського аналогу лише як «кордон» видається не в повній мірі обґрунтованим, адже невинновато звужує вельми широке культурологічне та похідне від нього кримінологічне значення. Є необхідність у використанні ідентичної, ґносеологічно самостійної семантичної категорії «фронтір».

Фронтір – місце зіткнення цивілізацій, культур. Це місце – опозиційне, визначене станом боротьби, імпліцитно передбачає експансію та захист, стан ворожості, тривожності, жертвності. Це місце – міфологізоване, визначає бінарну опозицію, матрицю сприйняття, соціального орієнтування, в якій той самий кордон, межа виконують функцію групової консолідації, солідаризації у протиставленні, відмежуванні та, таким чином, визначенні ідентичності.

Кордон, беззастовно вказує О. В. Берднікова, є важливим чинником у формуванні спільнот; організація і оформлення кордону, правил його перетину, уявлень про нього відображають внутрішні характеристики співтовариств, які ця межа «обрамляє». Китайська стіна або «залізна завіса» як матеріалізовані і метафоричні перепони є породженням своїх епох і своїх культур [2]. Державний кордон в СРСР відіграв надзвичайно важливу роль в конституванні радянського суспільства. Він не тільки визначав «свою» територію, що відгороджував «чужих» і позначав конфронтацію політичних систем на глобальному рівні, а й виконував універсальну функцію, володів всією

повнотою смислів – від політичних до метафізичних. Він став мірою, що орієнтує всю організацію життя. Наприклад, аналізуючи архітектурне будівництво у Москві 20–30-х років, В. З. Паперний зазначає (мовою оригіналу): «Удивительно, как точно фиксируют архитекторы на своем пространственном языке вдруг выросшие повсюду барьеры и границы» [3, с. 79]. Можна говорити навіть про тотальність метафори кордону в Радянському Союзі, що широко відобразилось й у масовій культурі. (популярна в 30-ті роки пісня (мовою оригіналу): «Эй, вратарь, готовься к бою! / Часовым ты поставлен у ворот. / Ты представь, что за тобою / Полоса пограничная идет» [2]. Відтак, влучно підмічає Д. С. Панаріна, кордон досить часто створює довкола себе дієвий соціальний міф, який презентує фронтир [3].

Однак у сучасному світі з розвиненими формами масової комунікації, ефектами глобалізації, що в значній мірі (за нормальних, не екстремальних умов) елімінують значення державних кордонів, фронтити мають властивість виникати на інших, не фізичних рівнях соціально-групових взаємодій. Вони представлені межами соціальних сценаріїв, наративів, дискурсів, знаково-символічних, меметичних систем. Межі ці мають як географічні, так і позагеографічні контури фіксації. При цьому важливо бути свідомим тієї обставини, що, будучи емоційно резонансними, суб'єктивно значущими обрисами інтерактивних матриць, в межах яких відбувається соціальна ідентифікація, привласнення й ретрансляція досвіду (пам'яті, постпам'яті – у термінології М. Хірш) попередніх поколінь як власного, фронтити постають зонами актуалізації бінарних опозицій. Для бінарних же опозицій («свій – чужий», «Схід – Захід», «проукраїнський – проросійський», «патріот – сепаратист» і т. д.) властивим є відношення не констеляції, а субординації, ієрархії. Звідси – й прагнення до домінування, підкорення. Тож фронтити завжди постають як результат та, в той же час, фактором детермінації різниці потенціалів (відмінностей на рівні соціальних конвенцій про ідентичність, про оцінки минулого, теперішнього та майбутнього), а тому несуть на собі заряд соціальної напруженості, конфліктогенності, криміногенності.

Фронтити ніколи не виникають ізольовано, а виключно у взаємодії відмінних соціокультурних систем. Вони є функцією розрізнення та забезпечення безпеки, збереження автохтонності. В цьому сенсі політика мультикультуралізму виявляється політкоректною спробою налагодження діалогу та порозуміння в умовах прямих, безпосередніх контактів в умовах фронтиту. Однак, коли питання переводиться у русло конкуренції (за соціальну допомогу, робочі місця, територію проживання, зрештою – політичну стратегію), мультикультуралізм руйнується. Єдине, що його підтримує – кримінальний закон й кволі, непереконливі апеляції до ліберально-гуманістичних ідеалів, які на практиці цілком очікувано набувають імітаційних, вибіркових форм.

Оскільки фронтити є функціями розрізнення як складових забезпечення безпеки, остільки ж і злочинність, що виникає як форма протікання фронтирних конфліктів, є цілком функціональною, виражає спрямованість на збереження ідентичності й захисту дійсних (конвенційних) чи удаваних (міфологізованих, сугестивних) групових цінностей, реалізації відповідних потреб. Саме тому в переважній своїй більшості фронтирна злочинність представлена як злочинність політична, кримінальна, свавільна форма прояву суверенних моментів.

Закономірності відтворення фронтирної злочинності (не називаючись такою) у глобальному вимірі в кримінологічній науці традиційно описується з використанням аналітичної схеми теорії конфлікту культур (Т. Селлін, С. Хантінгтон та ін.). Її суть, як відомо, зводиться до пояснення причин злочинності через призму невідповідності культурних зразків світосприйняття та поведінки (системи релігійних, етичних, правових норм тощо) різних груп населення, які з тих чи інших причин вимушені проживати на одній території. Застосування теорії конфлікту культур дозволяє пояснити підвищену злочинну активність з одного боку, та підвищений рівень віктимності – з іншого серед представників деяких діаспор за межами країн свого корінного проживання: афроамериканців та пуерторіканців в США, арабів в Норвегії, Швеції та інших країнах Європи тощо. Проте на початок XXI ст. таке пояснення видається завузьким і таким, що не відповідає всьому різнобарв'ю кримінальних проявів існування фронтирів у світі. У найбільш загальних рисах вони можуть бути виявлені при аналізі етнорелігійного тероризму, расизмі й ксенофобії, кримінального протистояння політичних полюсів, що переноситься на територію, населення «третіх» країн.

У національному (внутрішньодержавному) вимірі фронтити формуються в гостро аномійних суспільствах: у тих, які можливо віднести до таких у зв'язку з: а) транзитивними станами; б) іманентною (історично зумовленою) аномійністю; в) активним соціальним сприйняттям ефектів Постмодерну. В українському суспільстві поєднуються і елементи транзитивності, і іманентної, і постмодерної аномійності. Перша (транзитивна аномія) – визначається загалом відомими процесами руйнації комуно-соціалістичного метанаративу, намаганнями долучитися до капіталістичної, ліберально-демократичної традиції. В цілому цей різновид аномії описаний у численних кримінологічних дослідженнях та не Друга і третя – суперечностями соціально-часових розривів. При цьому ми свідомо поєднали іманентні й постмодерні аномійності через їх інтегративні прояви та необхідність, у зв'язку з цим, відповідного аналізу.

Варто мати на увазі, що соціальний час, як категорія, що відображає структуру багаточасовості в одночасному, тобто соціальної багатовимірності астрономічного часу, складається з трьох компонентів: наратив, дискурс та символіка. Як правило (принаймні щодо українського суспільства) ці складові соціального часу формують визначені соціальні сценарії – траєкторії суспільного розвитку зі фіксованою «слідовою картиною», ретроспективною та відповідною їй перспективою. У перекладі на площину кримінологічного аналізу злочинності в Україні це означає:

1) формування фронтирів на межі соціальних сценаріїв. Таких налічується щонайменше три: самостійницький, євроінтеграційний та імперський (проросійський);

– формування фронтрів на межі наративів, що фіксуються як системо утворююче ядро відповідних сценаріїв. Наративи вміщують уявлення про благо, істину, соціальні конвенції з цих приводів, екстрапольовані на внутрішню, зовнішню, в тому числі й без пекову політики;

– формування фронтирів на межі дискурсів. Оскільки мислення надане в мові, остільки ж дискурсивні простори формують, детермінують наративне мислення. Мислення (точніше, оперування дискурсивними засобами) у різних наративах (проросійсько-радянсько-героїзаторському («сивушно-візантійському»), жертовно-войовничо-націоналістичному, меншовартісно-євроінтеграційному, окремих їх комбінаціях) визначає базову, історично зумовлену фронтирність українського суспільства. Позбутись її можливо виключно при переході від мислення історичного (повільного, епімеїстичного) до позаісторичного (інноваційного, прометеїстичного, категоріями майбутнього). З цього має виходити і концепція перехідного правосуддя, і оновленого соціального договору;

– формування фронтирів на межі соціальної символіки (мемів, образів, пам'ятників, фольклору), яка відсилає користувача (перцептанта) до відповідних дискурсів, наративів, сценаріїв.

Міжсценарні фронтити – найбільш небезпечні, підтримуються освітою, пропагандою, відповідною їй міфологією, апелюють до історичної пам'яті (неодмінно у емоційно резонансних опозиціях жертовності/героїзму, пригніченості/величчч і т. д., з використанням властивих дискурсів, мемів), активно залучають механізми формування й стимулювання постпам'яті як необхідного чинника підтримання різниці потенціалів (за нормальних умов – це політичні дивіденди, електорат, а за умов війни – соціальна база ворогуючих сторін). Такий соціальний стан – ідеальний для зовнішнього політичного управління, що реалізується, як засвідчує практика, через розпалювання ненависті, збройних конфліктів, постійним маніпулювання доксою і т. д. Це підтверджує раніше висловлену тезу про фронтирну злочинність як різновид злочинності політичної;

2) *виникнення внутрішньо-сценарних фронтирів*, як межі непорозуміння, а тому й культурних відмінностей, викликаних до життя відмінностями у темпах суспільних перетворень. Такі фронтити – суто постмодерне явище, зумовлене міжпоколінними розривами. Звернення до соціальної архаїки (у політичному, економічному, культурному житті) обумовлене потребою впізнання відомого на фоні наростаючих трансформацій, осмислення яких виявляється проблематичним через перенасичення інформаційного простору, постійний приріст інформації та потребу у такій же постійній реінновації аби залишатись «сучасником», жити у «дусі часу». Компенсація пришвидшення соціального часу постає спробою його гальмування через звернення частиною населення до звичних (минулих) наративів, дискурсів, символіки. Оригінальним з цього приводу є Л. С. Рубінштейн, який гостро рифмує відчуття вказаної тенденції (мовою оригіналу): «Слѣз восторга не скрывая, развернув глаза назад, скажем мы: «Не надо рая, дайте нам привычный ад»» [5, с. 281]. Цей міжпоколінний розрив схожий на транзитивно аномійний (у класичному розумінні Е. Дюркгейма). Але з єдиною відмінністю: постмодерна аномія стає нормою (аргументи для цього знаходимо у демографічному «законі 10 мільярдів» (С. П. Капіца) та феномену пришвидшення часу, багаточасовості одночасного (Ж. Дарріда, Р. Козеллек, Г. Люббе та ін.)), а тому й відповідний фронтит – постійно присутнім чинником соціальної напруженості, конфліктності, криміногенності.

Висновки.

1. Фронтитна злочинність – різновид злочинності, детермінованої кримінальними формами протікання конфліктів у зоні соціальних фронтитів. Специфічні ознаки фронтитної злочинності: 1) є конфліктом ідентичностей; 2) має політичну та/або релігійну мотивованість, однак безпеково-домінантну й солідаризуючу мотивацію; 3) за характером – агресивно-насиленницька; 4) залежить від історичної та/або релігійно-догматичної (фундаменталістської) свідомості, спирається механізми постпам'яті, радикалізований дискурс, актуалізовані меми, символи.

2. У глобальному вимірі відтворення фронтитної злочинності пояснюється механізмами розгортання конфлікту культур. Також прийнято вважати, що епоха Постмодерну явила світові нові картини його безструктурної будови зі стертими кордонами між об'єктом і суб'єктом пізнання, між суб'єктом і дискурсом, між колишніми метанаративами і т. д. Але світ, водночас, став підкреслено фрагментарним. Міжфрагментний простір з об'єктивною необхідністю виявляє зону відмінностей, фронтитів. На їх межі – тероризм, ксенофобія, політичний, релігійний, етнічний кримінальний радикалізм тощо.

3. У національному (внутрішньодержавному) вимірі виявляється три види фронтитної злочинності: транзитивно, іманентно та постмодерно аномійна. При їх аналізі доречно звертатись до аналітичних схем теорії аномії (Е. Дюркгейм) у специфікації до розуміння багатовимірності соціального часу, сценарності суспільного розвитку. Фронтити відтворюються на межі наративів, дискурсів, символіки. Тому фронтитна злочинність – особливий тип мислення, мови, знаків вираження приналежності. Усебічне глибинне дослідження, моніторинг змін останніх – важлива задача сучасної української кримінології.

Список бібліографічних посилань

1. Chandler A. Comparing Frontiers: A Scout Report. URL: <http://www.arthurchandler.com/comparing-frontiers> (дата звернення: 11.10.2019).
2. Бердникова О. В. Последний рубеж? Отечественные запуски. 2002. № 6 (7). URL: <http://www.strana-oz.ru/2002/6/posledniy-rubezh> (дата звернення: 12.10.2019).
3. Паперный В. З. Культура Два. М. : Новое литературное обозрение, 1996. 384 с.
4. Панарина Д. С. Граница и фронтит как фактор развития региона и/или страны. *История и современность*. 2015. Вып. 1 (21). URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/265432/> (дата звернення: 15.10.2019).
5. Рубинштейн Л. С. Причинное время. М. : АСТ ; CORPUS, 2016. 480 с.

Одержано 23.10.2019